

Na het nee. Europa in analyse (4)

Nieuwe Euroscepsis in Oud Europa

Observaties vanuit een blinde trein

RENÉ CUPERUS

De huidige Europese Unie is een blinde trein die alsmaar voortraast. De trein is nog niet zo lang geleden ‘uitgebreid’ met een tiental nieuwe wagons. Het is niet bekend of er nog nieuwe wagons aangekoppeld gaan worden en zo ja, hoeveel dat er zullen zijn. De Nederlandse passagiers vragen zich af wat dit zal betekenen voor de stabiliteit van de trein als geheel. Aan boord bestaat grote verwarring: men kent de precieze route niet — er komen rare stations voorbij — noch weet men iets over de eindbestemming. Wat extra irritatie oproept is dat sommige passagiers voor dezelfde reis een veel duurder kaartje hebben moeten betalen dan andere. Zoals zo vaak in het leven zijn het de botte passagiers met een grote mond die er het best vanaf kwamen.

Er loopt een conducteur door de trein die wel iets weg heeft van een Franse president. Zo nu en dan laat hij de passagiers een glimp opvangen van een nieuw spoorboekje met nieuwe huisregels en treinprijzen. Het blijkt te gaan om een onleesbaar en onbegrijpelijk ‘telefoonboek’ van bepalingen en protocollen, vaag en multi-interpretabel, iets wat bij de passagiers vooral wrevel en wantrouwen wekt.

Over de auteur René Cuperus is wetenschappelijk medewerker van de Wiardi Beckman Stichting

Noten zie pagina 35

In de trein doen de wildste geruchten de ronde. Het verhaal gaat dat de passagiers de trein nooit meer zullen kunnen verlaten. Het is de vraag of men zijn eigen huis ooit nog terug zal zien. Ongerustheid en paniek grijpen om zich heen. Ten einde raad besluiten de Franse en Nederlandse passagiers aan de noodrem te trekken. Het is tijd voor een pauze. Het is tijd zich te bezinnen op de snelheid, richting en lengte van de trein. Is de reis nog altijd geestverrijkend en verantwoord of begint het een riskante zaak te worden?¹

MEGALOMANIE

Zie hier de nieuwe Euroscepsis in het Oude Europa. In de week van het Nederlandse ‘nee’ legde ik de metafoor van de voortdenderende trein op tafel bij een conferentie in Praag. Met een uitstekend gevoel voor timing organiseerden aldaar het Europees universitair instituut EUROPEUM en de Duitse Friedrich Ebert Stiftung een conferentie met als titel: ‘Reflections on the French and Dutch EU Constitution Referenda — Lessons for Europe’. Ter explicatie van het Franse ‘non’ trad als *key-note speaker* oud-Europees Commissaris (en nieuwe WTO-baas) Pascal Lamy op. Tamelijk voorzichtig gaf hij toe dat Europa voor veel mensen toch wel wat ‘veraf’ staat en dat

29

het niet gemakkelijk is om voor het complexe institutionele bouwwerk van de Europese Unie warme gevoelens te ronselen. 'It's not easy to fall in love with a Big Market', zo luidde op dit punt mijn Engels-Tjechische vertaling van zijn Franse vertoog. Voor Lamy spelen er bij de Franse en Nederlandse uitslag — 'It's hard to evaluate the impact of an earthquake' — twee dimensies een rol: een nationale en een Europese. Desondanks stelde hij zich, conform de verkrampte Brusselse consensus, op het standpunt dat het ratificatieproces doorgang moet vinden, *coûte que coûte*.

Het gros van de Nederlanders (zelfs die in Urk) ziet de opheffing van de deling van Europa na het verdwijnen van het IJzeren Gordijn nog altijd als een historische opdracht

30 Groot diplomaat als ik ben, liet ik me in deze minder omzwachteld uit. Ik gun elk land en elke bevolking een intensief debat en een eigen opvatting over Europa en de Europese Grondwet, maar is het niet wat wreed om mensen per referendum op een 'dood document' te laten stemmen? Alleen al het feit dat over de doodverklaring gereede twijfel bestaat, maakt het achteloos continueren van het ratificatieproces erg problematisch. En is deze reactie van de Eurocraten (deze bijdrage dateert van vóór de juni-bijeenkomst van de Europese Raad) nu net niet de afschrikwekkende bevestiging van wat er niet deugt aan het Europese Project in de ogen van de Franse en Nederlandse nee-stemmers? Wat je ook doet en wat je ook zegt, wat de mening van de bevolking ook is, *the show must go on*, de Europese machinerie draait door.

Diplomatieker en beleefd (en ook niet geheel onwaarheidsgetrouw) was ik toen ik de indruk probeerde weg te nemen alsof het Nederlandse 'nee' een verlate aanklacht tegen

de uitbreiding zou zijn. Men kan veel over de ruige referendumuitslag zeggen, maar niet dat deze alsnog, met terugwerkende kracht, een ijskoud welkom voor de post-communistische landen was. Die bezorgdheid leefde uiteraard wel in Praag, maar ik heb geprobeerd ze gerust te stellen. Uit de mij bekend staande gegevens uit *exit-polls* blijkt dat de uitbreiding geen hoofdrol speelde bij de nee-stemming. Het ligt complexer. Indirect draagt de uitbreiding zeker bij aan het alom overheersende gevoel dat een land als Nederland in de grotere, getransformeerde en verwaterde Unie aan invloed en identiteit dreigt te verliezen, maar net zomin als de nee-uitslag een snoeiharde aanklacht tegen de Europese integratie als zodanig is, zomin is hij gericht tegen landen als Tsjechië, Hongarije of Litouwen. Ik denk dat het gros van de Nederlanders (zelfs die in Urk) de opheffing van de deling van Europa na het verdwijnen van het IJzeren Gordijn nog altijd als een historische opdracht ziet.

Dat de Europese en nationale beleidsmakers die steun vervolgens riskant op het spel hebben gezet door een desperate en megalomane uitbreidingspolitiek — sleutelbegrippen: Big Bang, corrupt Roemenië, overhaaste beloften aan Ankara, de exploitatie van de welvaarts kloof door de Poolse loodgieter — en door schijnbewegingen in de richting van een Europese Superstaat (het Europese burgerschap, een Europese president, de Grondwet) is een ander verhaal. Daarover straks meer.

DE EUROPESE KAASSTOLP AAN DIGGELEN

Het ooit zo stabiel pro-Europees geachte Nederland, *founding father* van de Europese Gemeenschap immers, is hard van zijn Brusselse voetstuk gevallen. Een van de kernvragen is of het regentesk-elitaire karakter van ons politieke bestel (vooral inzake Europese politiek) voor lange tijd een onderstroom van Eurosceptis aan het oog heeft onttrokken, dan wel of dit nieuwe Eurosceptische sentiment een gevolg is van de radicale acceleratie van het Europees Project in het laatste decennium. *NRC-Handelsblad* com-

mentator J.L. Heldring, Eurorealist van het eerste uur, velt een scherp oordeel: 'Er zijn jaren geweest dat degeen die hier een vraag durfde te stellen over de realiseerbaarheid van de Europese idealen — dus nog niet eens over de correctheid ervan — op z'n best op een superieur of medelijdend glimlachje werd getrakteerd en op zijn slechtst met vijandigheid bejegend. Europa was een kwestie van geloof, en daar mocht niet aan getwijfeld worden. Zo beperkte de discussie over Europa zich jarenlang bijna uitsluitend tot de kring der bekeerden. Daarbuiten vond nauwelijks discussie plaats. Die ban is nu doorbroken, met als gevolg een grotendeels irrationele reactie. Dat komt ervan. En nog konden vele ja-activisten hun ongeduld met het domme volk, dat het licht maar niet wilde zien, amper verhelten.'²

Wat waren de hoofdmotieven van de neestemmers? Wat waren de drijfveren achter de *anti-establishment landslide*, zoals je de massale Nederlandse afwijzing van de Grondwet, tegen het advies in van alle *mainstream* partijen en van het grootste deel van de Hollandse *civil society* (media, sociale partners, milieubeweging) toch wel mag betitelen? De voornaamste redenen om tegen te stemmen waren, in volgorde van belang:

- > Nederland betaalt te veel aan de EU
- > Nederlanders minder baas in eigen land
- > Te weinig invloed in vergelijking met andere landen
- > Nederland verliest zijn identiteit
- > Nederland wordt te afhankelijk van de EU
- > Informatievoorziening was slecht
- > Vanwege de toename van de bureaucratie
- > Vanwege de slechte invloed van de euro
- > We raken banen kwijt aan buitenlanders
- > De EU heeft meer na- dan voordelen³

Opvallend is dat het bij de stemmotivatie voornamelijk over Europa zelf ging, over de plaats en positie van Nederland binnen de Europese Unie. Het ging niet, althans niet expliciet, over het o-zo-impopulaire kabinet-Balkenende, noch

ging het primair om een afstraffing van de horror & intimidatie-campagne van de regering — geen campagne voor de Grondwet, maar een campagne tegen de tegenstanders van de Grondwet. Neen, het betrof eerst en vooral Europese kwesties. Sterker: dé Europese kwestie.

Hoe oningewijd velen ook zijn in de kabbalistiek van het Europese eenwordingsproces, men heeft toch haarscherp aan gevoeld dat de sekte der Eurocraten met deze Grondwet een brug te ver had gegokt

Het is al veel vaker gezegd: dit referendum bood voor het eerst in vijftig jaar een opening voor Eurosceptici, Europa-agnosten en voor hen die ambivalent staan ten opzichte van de actuele stand en richting van het integratieproces om zich over Europa uit te spreken. Anders dan Heldring beschouw ik de massieve nee-stem niet als een grotendeels irrationele reactie (als verklaard nee-stemmer kan ik natuurlijk moeilijk iets anders beweren). Toegegeven: het referendumdebat — dat overigens wel levendig was, maar bepaald niet hoogstaand: waar waren de goede Nederlandse boeken over de Grondwet? — ging zelden over de Grondwetstekst zelf. Maar het debat ging wel over de geest van de Grondwet en hoe oningewijd velen

Project — inclusief de wilde vaart van het afgelopen decennium — en met voortstuwende kracht voor een groot en sterk machtsblok Europa, dat zich als geopolitieke en economische actor kan meten met de vs en China. Het federalisten-trio Giscard d'Estaing, Amato en Dehaene probeerde doelbewust — met het Grondwetsconcept, met de Franse presidentsfiguur, met het Europese burgerschap als legitimiteitsbron naast de natie-staat — meer dan symbolische stappen vooruit te zetten in de richting van een steeds hechtere Verenigde Staten van Europa.

Het Nederlandse 'nee' was allesbehalve hysterisch, panisch, onbeheerst en irrationeel.

De Nederlandse Opstand is een langverwachte normalisering van de Nederlandse opstelling inzake Europa

32 Neem als getuige Gisela Stuart, de Engelse *deep throat* binnen de Conventie. Die schreef: 'From my experience at the convention it is clear that the real reason for the constitution — and its main impact — is the political deepening of the Union.' Zeer veelzeggend is ook deze recente uitspraak van de Britse Eurofiële oud-minister voor Europa Denis MacShane: 'Het nee tegen de Grondwet heeft één ding duidelijk gemaakt. Het is voor eens en altijd afgelopen met de Europese superstaat. Het Eurofederalisme is voorbij. Iedereen beseft nu dat er geen alternatief is voor de huidige natiestaten.'⁴

Ik denk zelf dat het Nederlandse 'nee' allesbehalve hysterisch, panisch, onbeheerst en irrationeel was. Veel meer zie ik de Nederlandse Opstand als een langverwachte normalisering van de Nederlandse opstelling inzake Europa. Nederland heeft met dit referendum eindelijk zijn normale aard laten zien. We zijn tijdens het

Europese eenwordingsproces altijd te pro-Europees geweest. Nederland was kunstmatig Europees. We hebben qua Europa altijd boven onze stand geleefd en ons een houding moeten aanmeten. Omdat we bij de Heilige Zes Oprichters behoorden. Omdat we als klein, door de oorlog getraumatiseerd land met de groten om de tafel mochten zitten om te spreken over welvaart en vrede. Omdat we niet zozeer kolen en staal, maar later wel landbouw hadden in te brengen.

Wat er nu met het referendum is gebeurd, is dat er een 'Noord-West-Europeïsering' van de Nederlandse Europa-positie is opgetreden. We zijn — Paul Bordewijk en Ronald Plasterk hebben deze gedachte al eerder geopperd — nu in het kamp van de Britten, de Denen en andere Scandinaviërs aan het terechtkomen. Die delen met ons een pragmatisch-nuchtere houding ten opzichte van Grote Gebaren, Grote Woorden en Grote Projecten.

Men zou zelfs kunnen stellen dat Nederland zijn historische roots van opstand tegen een centraliserend wereldrijk aan het herontdekken is: het Berlaymont-gebouw van Brussel als het Escorial van Filips II. Onzin? Ik vind democratisch, mensenrechtelijk en 'nationalistisch' wantrouwen tegenover een wereldrijk in wording met een schaal van 450 miljoen mensen (en meer) zeer legitiem en vanzelfsprekend. De bewijslast voor de stelling dat de vorming van een *sui generis*-bovenstatelijke hyperconstructie zoals de Europese Unie in termen van democratie, rechtsstaat en effectieve bestuurskracht een historische vooruitgang betekent, ligt toch echt steeds opnieuw bij de pleitbezorgers van dat grotere en machtiger Europa.

De schijn mag bedriegen, maar voorafgaand aan het Frans-Nederlandse 'nee' stonden alle seinen in Europa op grotere eenheid, meer slagkracht en meer centrale sturing. In de schaduw van de Grondwet had zich wel degelijk een geheim monsterverbond rondom een 'Superstaat' gevormd. Een monsterverbond van (ultra-liberale) economen, buitenland-politieke strategen, Brusselse technocraten en naïeve Socialen. Zie hoe de financiële markten, de City

voorop, reageerden op het Franse en Nederlandse 'nee'. De euro, zo hoorde je opeens van de analisten, vereist eigenlijk een sterke, hechte politieke unie, wil ze een harde en betrouwbare *currency* worden, naast en tegenover de dollar. Een sterk en hecht euroland, met een eenduidig belastingregime, met arbeidsmobiliteit over de landen heen, zou voor de munt het beste zijn. Op haar beurt wil de buitenland-politieke

Er schuilt een groot gevaar in, wanneer een kosmopolitische post-nationale elite de nationale staat en identiteit achteloos wegredeeneert, net op een moment dat die nationale staat voor velen een laatste strohalm van identificatie is, een baken van vertrouwen in een wereld in flux

elite van Europa een geopolitieke actor maken met handelingsvermogen in de wereld, mede door een voortrollende uitbreiding. De Socialen koersen per ongeluk op een Europese Super-Verzorgingsstaat af en branden zich pijnlijk aan het progressieve dilemma: hoe de tucht van de globaliserende markt beschaafd in te dammen zonder de Leviathan van de Brusselse technocratie.

Het hele Eurocratische toekomstbeeld is bewust en onbewust op een Europese Superstaat gericht: de natiestaten zouden te zwak zijn geworden. Die kunnen niet op eigen kracht overleven in de nieuwe wereldorde. Daarom moeten we een sterk Europees blok, een *Europe puissance*, formeren die de krachtmeting met Amerika, China en India aankan, economisch en geopolitiek. Dat is het *master narrative* van een Sterk en Hecht Samengesmeed Europa, dat nu juist mensen die zich zorgen maken om het ge-

brekkige respect in het Europese discours voor nationale en culturele diversiteit, zo verontrust. Vooral ook omdat dit Europese toekomstverhaal volstrekt deterministisch gepresenteerd wordt als de enig begaanbare weg. Thatcher-intimidatie op zijn Europees: TINA, *There Is No Alternative* voor de Europese schaalvergroting. Welke prijs wordt er voor dat machtiger Europa betaald en door wie? En is dat machtige Europa sowieso geen fictie, een megalomane natte droom van geopolitieke stratego-spelers?

OM DE TOEKOMST

Zij die de Nederlandse en Franse nee-stemmers graag willen wegzetten als xenofobe nationalistes, als angstige vijanden van de open samenleving, als mensen die met de rug naar de toekomst staan, als globaliserings- & immigratie-ontkenners — ik denk hier aan utopische neo-Kantianen als De Beus en Pels — slaan de plank mis. Ik deel (waarom ook niet) hun moralistische en internationalistische ideaal, maar wil dat wel aangelengd zien met antropologische prudentie, historisch besef en gezond verstand. Want er schuilt een groot gevaar in, wanneer een kosmopolitische post-nationale elite de nationale staat en identiteit achteloos wegredeeneert, net op een moment dat die nationale staat voor velen een laatste strohalm van identificatie is, een baken van vertrouwen in een wereld in flux.

Zo'n kosmopolitische reactie ontkent ook pijnlijk de sterke polariserende krachten die momenteel op de samenleving inbeuken en die voor verschillende groepen heel verschillende uitpakken. Zij ontkent het uiterst labiele sociaal-culturele en politieke klimaat in Europa, waarvoor de pan-Europese opmars van het rechtspopulisme (en in minder sterke mate: links protectionisme) symbool mag staan. Het gaat dan om de politieke representatiecrisis van traditionele partijen en om de nieuwe sociologische breuklijn in de hedendaagse Europese samenleving⁵, een breuklijn die we juist ook weer zo scherp hebben aangetroffen bij het

stemgedrag voor de Europese Grondwet, zowel in Nederland als in Frankrijk (*la France d'en haut* versus *la France d'en bas*).

Die scheidslijn markeert twee groepen die tegenover elkaar staan: de progressieve of liberale middenklasse van hogeropgeleiden aan de ene kant en de zogenaamd 'autoritair' georiënteerde lageropgeleiden die de sociale, economische en culturele transformatie van de samenleving in de laatste decennia niet goed zouden hebben kunnen bijhouden, aan de andere kant. Kersbergen en Krouwel hebben deze groepen helder omschreven:

Door de 'imperial overstretch' van het Europese avontuur in de laatste periode – de schijnbaar eindeloze uitbreiding; Europa als hardhandig doorgeefluik van globalisering en liberalisering; Europa dat als uniformerend scheermes over de lidstaten scheert – wordt Europa meer als dreiging dan als inspirerende oplossing gezien

34 'Aan de ene kant heb je die mensen die een redelijke mate van bescherming genieten en niet onzeker of angstig zijn. Zij zien de markt als een kans om vooruit te komen, ervaren de eenwording van Europa als een succes, leven niet in de multiculturele samenleving maar ernaast, hebben een sterk geïndividualiseerde levensstijl en geen boodschap aan de buurt als centrum voor solidariteit en sociale controle, voelen zich niet onveilig en kunnen door hun individuele welvaart met gemak aan de verloederde publieke ruimte en dienstverlening ontsnappen. Ook we-

ten zij doorgaans goed de weg in de bureaucratie en voelen zij zich competent in hun contacten met overheden. De gevestigde politieke partijen zijn voor hen de legitieme organisaties via welke het democratisch proces vorm krijgt, maar voor hun persoonlijk leven zijn zij bovenal volstrekt irrelevant. (...)

Aan de andere kant heb je diegenen die angst voor de toekomst hebben en zich bedreigd voelen door de markt, de Europese uitbreiding, de voortgaande immigratie en de multiculturele samenleving, de ineenstorting van de sociale infrastructuur, de teloorgang van de vanzelfsprekende burenhulp en de solidariteit van volksbuurten, de internationalisering van de economie, de onveiligheid van de openbare ruimte en de achteruitgang van de publieke dienstverlening. Zij leven in de multiculturele samenleving en hebben de sociale verbanden om hen heen drastisch zien veranderen. De monocultuur van de volkswijken met een hoge mate aan sociale controle heeft plaatsgemaakt voor de multiculturele 'achterstandswijk'. Deze groep mensen heeft het vertrouwen in de traditionele politieke partijen verloren, omdat ze die niet zien als organisaties die hun belangen verdedigen, maar als onderdeel van het falende staatsapparaat. De overheid wordt ervaren als de tegenstander of de vijand. In de ogen van het angstige en onzekere deel van het electoraat lijken al hun problemen rechtstreeks verbonden te zijn met de komst van de buitenlanders. Met de aanwezigheid van buitenlanders heeft de globalisering een concrete gedaante aangenomen en kunnen haar bedreigingen (het verdwijnen van laagbetaald werk; de ondermijning van de nationale identiteit) gepersonifieerd worden.⁶

We zouden deze groepen kunnen herdopen in 'toekomst-omarmers' tegenover 'toekomst-vrezers', mensen die menen dat de nieuwe wereld voor hen niets goeds in petto heeft en die zich verraden voelen door 'de politieke elite'. Voor de sociaal-democratie gaat het hier om een existentieel vraagstuk, omdat de scheidslijn tussen deze groepen dwars door het sociaal-democratisch electoraat heenloopt.⁷

De Europese integratie is zeker niet het enige terrein waarop deze scheidslijn virulent de kop opsteekt, maar omdat het een eliteproject is en de overtreffende trap van democratie- en representatieproblemen, is het, zeker achteraf, wel te verklaren waarom het Grote Onbehagen zich juist op het Europese Project heeft gestort. Door de *imperial overstretch* van het Europese avontuur in de laatste periode — de schijnbaar eindeloze uitbreiding; Europa als hardhandig doorgeefluik van globalisering en liberalisering; Europa dat als uniformerend scheermes over de lidstaten scheert⁸ — wordt Europa, en dat is fundamen-

teel, meer als dreiging dan als inspirerende oplossing gezien. De kortsluiting van het ‘nee’ tegen de Grondwet, hoe riskant ook, zou uiteindelijk wel eens zeer heilzaam kunnen uitpakken voor het Europese Project. Ook in Praag kreeg ik voor die stelling de handen op elkaar.

Deze bijdrage is een bewerking van mijn presentatie ‘Why the Dutch voted no. Anatomy of the new Euroscepticism in “Old Europe”’, gehouden ter gelegenheid van de conferentie ‘Reflections on the French and Dutch EU Constitution Referenda — Lessons for Europe’, op 6 juni jl. in Praag.

Noten

1 Ik ontleen dit beeld van de treinten dele aan het fractievoorzittersdebat op de avond van 1 juni (Wouter Bos en André Rouvoet) en aan straatinterviews.	4 Geciteerd in <i>The Economist</i> , 28 mei-3 juni 2005, p.36. Interview Denis Macshane in <i>de Volkskrant</i> , 8 juni 2005.	7 Zie uitgebreider: René Cuperus, ‘Ik ben uw leider, dus ik volg u. De alarmerende lokroep van het populisme’, in: <i>Ons Erfdeel</i> , nr. 3, juni 2005, p. 348-357.
2 J.L. Heldring, ‘De arrogantie der gelovigen’, <i>NRC Handelsblad</i> , 9 juni 2005.	5 Zie: Mark Elchardus & Wendy Smits, <i>Anatomie en oorzaken van het wantrouwen</i> , Brussel 2002.	8 Dit beeld ontleen ik aan het samen met Frans Becker geschreven artikel <i>Met zulke voorstanders heb je geen tegenstanders meer nodig</i> , zie: www.wbs.nl .
3 Bron: Stemmotivatie. Interview-NSS in opdracht van ANP en NOS. Weergegeven in <i>NRC Handelsblad</i> , 2 juni 2005.	6 Het volgende beeld is grotendeels ontleend aan: Kees van Kersbergen en André Krouwel, ‘De buitenlandskwestie in de politiek van Europa’, in: Huib Pellikaan & Margo Trappenburg (red.), <i>Politiek in de multiculturele</i>	